
CRNOGORSKA VOJSKA UOČI BALKANSKIH RATOVA

Boban Batrićević

This paper deals with the organization, formational order, legislation, training, inner life and the state of military facilities of the Montenegrin army right before it entered the Balkan Wars. The period covered in the paper (i.e. 1910–1912), represents the most dynamic period of development of the Montenegrin army in its history. The adoption of numerous acts and laws which regulated the new organization of the institute of army in Montenegro, with constant practices and manoeuvres supported by the Russian money and instructions, led to creating fundamental preconditions for the Montenegrin armed forces to attain the level of modern armies. Before, during and after this period, big political events happened both in the Balkans and Europe, which had significant repercussions on the organization and preparation of the Montenegrin army for modern warfare.

Formacijsko uređenje

U razvoju crnogorske vojske na početku XX vijeka, naročito u procesu njene savremenije organizacije, bilo je neophodno zakonom zamijeniti dotadašnje naredbe i uredbе na kojima je počivala. Crnoj Gori je zbog njenih aspiracija, ali i zbog odbrambene strategije, bila potrebna snažna i dobro organizovana vojska. Potrebe modernog ratovanja iziskivale su da vojska u

najkraćem roku spremno pređe iz mirnodopskog u ratno stanje – u cilju brze, efikasne i totalne mobilizacije oružane sile, sposobne da na ratištu ostvari vojne i političke interese zemlje. Zbog toga su crnogorske vlasti, odlučile da vojnu organizaciju definišu Zakonom o ustrojstvu vojske za knjaževinu Crnu Goru, 29. aprila/12. maja 1910. godine. Prema prvom članu ovog zakona (član 122 Ustava), svaki crnogorski državljanin bio je dužan služiti u vojsci, i na poziv svog gospodara, sa oružjem u ruci braniti otadžbinu do potpunog iscrpljenja svih svojih sila, jer je „vojska odbrana otadžbine i potpora zakonitosti“.¹ Oružana snaga Crne Gore bila je oličena u narodnoj vojsci, čiji se veći dio sastojao od svih crnogorskih državljana koji su polazili povremena vježbanja, a drugi, odnosno njen manji dio, predstavljao je organe vojne uprave, čiji je zadatak bio neposredno izvršavanje propisa vojnog zakona, te se stoga on stalno nalazio na službi.² Zakonom je propisana obaveza da svi mladići od 18. do 20. godine prolaze kroz regrutsku školu – regrutske klase, pri divizijskim komandama. Ovo je bila vojna preventiva osnovnih vojničkih znanja i vježbi. Po završetku regrutskih klasa u jednogodišnjem trajanju, odsluženi regruti prelazili su u narodnu vojsku, odnosno u svoje čete i bataljone sa aktivnom vojnom službom do 52. godine. Rezerva je predviđena za vojnike od 52. do 62. godine starosti – sa olakšicama u službi i uz mogućnost njihove upotrebe u lakšim vojnim operacijama.³ Dakle, vojna obaveza, kao opšta dužnost trajala je od 18. do 62. godine.

---

¹ Pavičević Branko, Raspopović Radoslav, *Crnogorski zakonici*, knj. IV (1903–1910), str. 1052.

² Isto, str. 1053.

³ Babić Branko, *Crnogorska vojska 1878–1912. godine* (feljton), Pobjeda, 26. septembar 1979. str. 14.

Prema ratnim zadacima i obimu tereta, vojska je podijeljena na tri klase: regrutsku, aktivnu vojsku (koja se opet dijelila na dvije klase: prvu (I) u kojoj su bili posve fizički sposobni muškarci i drugu (II) u koju su bili raspoređeni vojnici koji nijesu mogli izvršiti najteže zadatke) i rezervu. U crnogorskoj vojsci oficirski činovi bili su: potporučnik, poručnik, kapetan, komandir, brigadir i divizijar. Podoficirski činovi bili su: desečar i vodnik (za pješadiju i artiljeriju).⁴ Teritorija Crne Gore formacijski je podijeljena na četiri divizijske oblasti (Cetinje, Podgorica, Nikšić i Kolašin), 11 brigadnih oblasti, 52 bataljonska okruga i 322 četna područja. Divizije crnogorske vojske bile su sastavljene od 2-3 brigade pješadije i tri artiljerijske baterije, a brigade od 4-6 bataljona i jedne ili više brdskih baterija, dok su bataljoni imali 3 do 8 četa.⁵ Svaka divizija sastojala se iz: divizijskog štaba, divizijskih trupa, trupa divizijskih baterija, dvije čete izviđača, jedne pionirske čete, jednog voda ordonansa, jednog voda žandarmerije, jedne divizijske oružne radionice, jedne sanitetske čete, jednog komorskog bataljona i jedne stalne (pozadinske) čete.⁶ Svaki divizijski okrug imao je svoja divizijska slagališta za municiju, tain i ostalu opremu, kao i vojnu bolnicu. One su nosile naziv divizijskog okruga kome pripadaju.

Tako je zakonom vojska formacijski ostala dosljedna podjeli vojske iz 1908. godine. Njen vrhovni zapovjednik i dalje je bio knjaz Nikola I, kome se u času mobilizacije pridavao glavni štab. On je objavljivao rat i zaključivao ugovor o miru, a na predlog ministra vojnog, potpisivao ukaze o formaciji i organizaciji

---

⁴ Poleksić Ljubomir, *Kratak pregled istorijskog razvoja crnogorske vojske*, Ratnik, sv. IX, Beograd, 1931, str. 101.

⁵ Grupa autora, *Istorijski leksikon Crne Gore*, knjiga 2, (Crn – Cu), Vijesti, Podgorica, 2006. str. 441.

⁶ Vuković Miloje, *Crnogorska vojska 1878–1914. godine* (feljton), Pobjeda, 1. avgust 1986. str. 12.

vojske. Rodovi vojske bili su: pješadija, artiljerija i pioniri, dok su vojne struke bile: generalštabna, vojnosudska, vojnotehnička, intendantska i sanitetska.⁷ Divizijski okruzi, nosili su imena gradova u kojima se nalazila divizijska komanda. Cetnjski divizijski okrug dijelio se na tri brigadna okruga: Katunski, Riječko-crmnički i Primorski. Podgorički divizijski okrug dijelio se na: Zetski, Spuški i Bjelopavlički brigadni okrug. Nikšićka divizijska oblast sastojala se od: Nikšićkog, Vučedolskog i Durmitorskog brigadnog okruga, dok se Kolašinski divizijski okrug dijelio na dva brigadna: Kolašinski i Vasojevički.⁸ Vidi se da je podjela vojske još uvijek bila oslonjena na plemensku osnovu, pa su se vojni okruzi poklapali sa administrativnim: opština je davala četu, kapetanija (srez) je davala bataljon, okrug je davao brigadu, a dva ili tri okruga formirala su divizijsku teritorijalnu oblast.⁹ Tako divizije postaju operativna tijela, a brigade, bataljoni i čete taktičke jedinice.

Formacija crnogorske vojske doživljala je blage promjene tokom narednog perioda; mijenjana su imena pojedinih brigada ili se mijenjao komandni kadar, ali suštinskih promjena nije bilo sve do balkanskih ratova, i pripajanja Crnoj Gori dvije nove divizijske oblasti. Neke od manjih formacijskih izmjena, odnosile su se na izmjenu naziva pojedinih jedinica ili u okviru unutrašnje organizacije. Tako se iz obavještenja ministra vojnog Mitra Martinovića, koje je upućeno Komandi Katunske brigade aprila 1910, vidi da je ukazom knjaza Nikole došlo do promjene u okviru Cetinjske divizije, jer je Riječko-crmnička brigada rasformirana, i od nje obrazovane: Riječko-lješanska i

---

⁷ Ružić Jevto, *Iz istorije ratova Zete i Crne Gore*, Bradford, 1970. str. 209.

⁸ Poleksić Ljubomir, *Kratak pregled istorijskog razvoja crnogorske vojske*, Ratnik, sv. IX, Beograd, 1931, str. 99.

⁹ Ružić Jevto, *Iz istorije ratova Zete i Crne Gore*, Bradford, 1970. str. 209.

Crmničko-primorska brigada.¹⁰ Katunska brigada nije doživjela nikakvih promjena, i ona je pored dvije novoformirane, činila Cetinjsku diviziju. Sljedeća promjena u okviru vojske učinjena je 14. maja 1910. godine, kada je u izmjenama i dopunama o formaciji cjelokupne vojske, propisano da divizijske komande ne nose više imena gradova u kojima se nalazi njihov glavni štab, već brojne nazive i to: I - va divizija (Cetinje), II - ga divizija (Podgorica), III - ća divizija (Nikšić) i IV - ta divizija (Kolašin).¹¹

Naredne godine promjene su zadesile i artiljeriju. Tako su baterije crnogorske vojske od 28. marta 1911. promijenile nazive i doživjele prestrukturaciju. Njihovo novo stanje izgledalo ovako:

- I brdska baterija postala je – Katunska brdska baterija
- Od oduzetih topova I i II brdske baterije, formirana – Riječko – Lješanska b. b.
- II brdska baterija – Crmničko – Primorska b. b.
- V brdska baterija – Zetska b. b.
- Od oduzetih topova III i V brdske baterije – Spuška b. b.
- III brdska baterija – Bjelopavlička b. b.
- IV brdska baterija – Nikšićka b. b.
- Od oduzetih topova IV brdske baterije – Vučedolska b. b.
- VIII brdska baterija – Durmitorska b. b.
- VI brdska baterija – Kolašinska b. b.
- VII brdska baterija – Vasojevićka b. b.

Svoj naziv promijenile su poljske baterije, kao i 15 cm mortarne poljske baterije:

- I poljska baterija postala je – I divizijska poljska baterija
- II poljska baterija – II divizijska p. b.

---

¹⁰ Državni Arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Fond: Ministarstvo vojno (MV), Opšte odjeljenje (OO), 1910, f. 20, R. br. 1785, O. br. 516, 6 maj; Isto, R. br. 1852, O. br. 543, 14. maj.

¹¹ DACG, MV, OO, 1910, f. 21, R. br. 1852, O. br. 654, 28. maj.

- III poljska baterija – III divizijska p. b.
- IV poljska baterija – IV divizijska p. b.
(samostalni poljski vod ušao je u sastav I divizije)
- I 15 cm poljska mortirna baterija – I divizijska mortirna baterija
- II 15 cm poljska mortirna baterija – II d. m. b.
- III 15 cm poljska mortirna baterija – III d. m. b.
- IV 15 cm poljska mortirna baterija – IV d. m. b.

Ovom prestrukturacijom, formirane su i opsadne baterije:

- Od 12 cm dalekobojne spuške baterije i 12 cm vozdeno baterije (24 cm mortirna baterija) formirana je – I opsadna baterija
- 21 cm haubična baterija – II opsadna baterija
- 15 cm haubična baterija – III opsadna baterija
- I 15 cm mortirna opsadna baterija – IV opsadna baterija
- I 12 cm brzometna dalekobojna baterija – V opsadna baterija
- I 11 cm dalekobojna baterija – VI opsadna baterija
- III 11 cm dalekobojna baterija – VII opsadna baterija
- II 15 cm mortirna opsadna baterija – VIII opsadna baterija
- II 12 cm brzometna dalekobojna baterija – IX opsadna baterija
- II 11 cm dalekobojna baterija – X opsadna baterija¹²

Ovim potezom, olakšano je rukovođenje artiljerijom, jer su do donošenja ove odluke, imena baterija bila komplikovana, a odnos snaga među brigadama nejednak. Pokušano je ujednačavanje artiljerijske moći svih taktičkih jedinica crnogorske vojske. Tako je, kao što se vidi, svaka brigada sada imala po jednu brdsku bateriju, koja je bila popunjena osobljem isključivo iz dotične brigade i nosila njeno ime. Svaka divizija imala je po jednu brdsku, jednu poljsku i jednu poljsku mortirnu bateriju, koje su nosile ime rednog broja divizije i vrste topova kojom su

---

¹² DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, 1911, f. 3, br. 7–10.

popunjavane, i bile opsluživane osobljem iz redova divizijskog okruga u koji spadaju. Opsadna artiljerija formirana je iz okruga svih divizija, a kao što se vidi, baterije su bile numerisane opštim rednim brojem.¹³

Podjela crnogorske vojske na četiri divizije, odgovarala je i njenom brojnom stanju, jer je svaka divizija, otprilike mogla da regrutuje preko 10.000 vojnika. Od 1911. vodila se redovna evidencija brojnog stanja starješina, vojnika i opreme po divizijama. Na osnovu pronađenih arhivskih dokumenata, može se dobiti informacija o brojnom stanju I, II i III divizije za jun 1911. godine, kao i brojno stanje IV divizije za mjesec oktobar iste godine. Prema ovim dokumentima: I divizija imala je 10.890 vojnika i oficira prisutnih u državi, 3871 vojnika i oficira na zaradi u inostranstvu, 7673 puški moskovki, 1392 verndvolke, 5503 ruska revolvera, 4179 crnogorskih revolvera, 286 sabalja, 9425 noževa, 107 barjaka, 7999 pari kesa, 42 trube i 2 durbina.¹⁴ Što se tiče II divizije, ona je imala: 10.932 vojnika i oficira prisutnih u državi, 1941 vojnika i oficira na zaradi u inostranstvu, 7512 puški moskovki, 1356 verndvolki, 5458 ruskih revolvera, 3030 crnogorskih revolvera, 228 sabalja, 9048 noževa, 87 barjaka, 7939 pari kesa, 32 trube.¹⁵ Prema ovom brojnom stanju, III divizija je imala: 11.249 vojnika i oficira prisutnih u državi, 3889 vojnika i oficira na zaradi u inostranstvu, 8660 puški moskovki, 1872 verndvolke, 7042 ruska revolvera, 3120 crnogorskih revolvera, 192 sablje, 10381 nož, 90 barjaka, 1027 pari kesa, i 55 truba.¹⁶ Za IV diviziju brojno stanje pokazivalo je da ima: 8995 vojnika i oficira prisutnih u državi, 1086 vojnika i

---

¹³ DACG, MV, Artiljerijsko – inženjerski odsjek (AIO), 1911, f. 1, R. br. 1221, O. br. 292, 9. mart.

¹⁴ DACG, MV, Pješadijski odsjek (PO), 1911, f. 2, 25. jun 1911.

¹⁵ DACG, MV, PO, 1911, f. 2, Br. reg. 4006, Br. ods. 1219, 25. jun.

¹⁶ DACG, MV, PO, 1911, f. 2, Br. reg. 3940, Br. ods. 1203, 4. jul.

oficira na zaradi u inostranstvu, 6827 puški moskovki, 1180 verndvolki, 4774 ruska revolvera, 1557 crnogorskih revolvera, 190 sabalja, 6625 noževa, 54 barjaka, 5743 para kesa, 46 truba.¹⁷ Međutim, ovi izneseni podaci moraju se uzeti sa rezervom, jer su se i same vojne starješine žalile na njihovu tačnost. Iz jednog obavještenja II divizije upućenog Ministarstvu vojnom 3. septembra 1911. godine, kaže se: „Čast je ovoj komandi izvijestiti Kraljevsko ministarstvo da brojna stanja vojske i oružja ove divizije ne mogu nikako prema naredbi toga ministarstva broj R. 1943 O. 858 od 26. maja sačiniti i sprovesti na pregled, usljed toga što su većinom netačna kako batalionska tako i brigadna jer postoji svakog mjeseca razlika ne samo u vojnicima, oružju i opremi, koja se istina dešava zbog dolaska iz Amerike, ostalih zemalja i Evrope, kao i polaska u iste, a tako i zbog snabdijevanja sa oružjem i opremom, nego i u oficirima i ostalim vojnim činovnicima (nižim činovima), koje promjene prema napomeni oštampanoj na blanketima brojnih stanja nikako ne objašnjavaju.“¹⁸ Konkretno podatke o brojnom stanju crnogorske vojske dao je prof. dr Branko Babić. Prema njegovom pisanju, crnogorska vojska 1911. godine brojila je: 29.918 vojnika I klase, 5.728 vojnika II klase, 1870 rezervista, 3548 artiljeraca, 46 vojnih telegrafista, 97 sanitetskih službenika, dok je 10.109 vojnika bilo na zaradi u inostranstvu. Znači, crnogorska vojska mogla je skupiti 1911. godine u slučaju rata 51.316 vojnika svih klasa, rodova, oružja i pomoćnog osoblja.¹⁹

Što se tiče komandnog sastava crnogorske vojske, najviše oficira nosilo je čin oficira narodne vojske – u četiri divizije

---

¹⁷ DACG, MV, PO, 1911, f. 2, Br. reg. 7420, Br. ods. 1823, 25. oktobar.

¹⁸ DACG, MV, PO, 1911, f. 3, Br. reg. 5845, Br. ods. 1584, 3. septembar.

¹⁹ Babić, Branko, *Crnogorska vojska – opšte karakteristike, organizacija i modernizacija*, Zbornik radova naučnog skupa: Prošlost Crne Gore kao predmet naučnog istraživanja i obrade, CANU, Titograd, 1987. str. 341.

raspoređeno ih je bilo 431. Pored oficira narodne vojske, crnogorska vojska imala je još: 8 brigadira, 75 komandira, 62 kapetana, 176 poručnika, 315 potporučnika, što će reći da je ona u svom komandnom sastavu imala 1067 oficira. Pored njih, Crna Gora imala je 4.281 podoficira i to: 1467 vodnika i 2.814 de-sečara. Uz njih je u vojsci bilo još 408 barjaktara.²⁰ Najistaknutije figure u crnogorskoj vojsci u ovom periodu bile su uglavnom ličnosti koje su završile visoke vojne škole u inostranstvu. Oni su rukovodili divizijama i brigadama, a među njima najuspješniji i najodaniji crnogorskom kralju, obavljali su i funkciju ministra vojnog. Na najvišim pozicijama u crnogorskoj vojsci uoči balkanskih ratova, nalazili su se: Mitar Martinović, Janko Vukotić, Ivo Đurović, Milutin Nikolić, M. Vučinić, Rade Medenica, Joko Adžić, Blažo Bošković, Milo Matanović. Oni su, po potrebi, rotirani na najviše rangirane vojne pozicije u državi, i zauzimali mjesta glavnokomandujućih u divizijama crnogorske vojske. Do kadrovskih promjena dolazilo je u slučaju smrti, penzionisanja ili ukoliko bi se neki od oficira zamjerio kralju Nikoli I Petroviću.

Divizijski okrug	Naziv brigadnog okruga
Cetinje - Prva divizija	1. Katunski 2. Riječko-crmnički 3. Primorski
Podgorica - Druga divizija	1. Zetski 2. Spuški 3. Bjelopavlički
Nikšić - Treća divizija	1. Nikšićki 2. Vučedolski 3. Durmitorski
Kolašin - Četvrta divizija	1. Kolašinski 2. Vasojevički

²⁰ Isto, str. 342.

R. b.	Brigada	Bataljon	Četa
1.	Katunska	Njeguško-cetinjski	8
		Cucko-čeklički	7
		Pješivački	6
		Čevsko-bjelički	7
		Komansko-zagarački	6
2.	Riječko- -crmnička	Ceklinski	7
		Ljubotinjski	6
		Gornjocrmnički	6
		Donjocrmnički	6
		Ceklinsko-dobrski	6
3.	Primorska	Selačko-šestanski	4
		Krajinski	4
		Barski	6
		Bjelogorski	5
		Ulcinjski	7
		Mrkojevički	6
4.	Zetska	Donjokučki	8
		Gornjokučki	7
		Bratonožićki	7
		Zetski	6
		Podgorički	5
		Gornjozetski	6
5.	Spuška	Piperski	7
		Spuški	6
		Lješkopoljski	5
		Lješanski	7
6.	Bjelopavlička	Martinički	6
		Petrušinski	6
		Pavkovski	6
		Vražegrbski	5

7.	Nikšićka	Trebješki	6
		Župski	7
		Nikšićki	6
		Lukovski	6
		Golijski	3
8.	Vučedolska	Grahovski	6
		Banjanski	6
		Rudinsko-trepački	5
		Oputno-rudinski	4
9.	Durmitorska	Župsko-pivski	6
		Drobnjački	7
		Planino-pivski	6
		Šarano-jezerski	6
		Uskočki	6
10.	Vasojevićka	Poljski	5
		Ljevorječki	5
		Kraljski	5
		Andrijevički	6
		Polimski	5
		Velički	3
		Trepačko-šekularski	6
11.	Kolašinska	Rovački	5
		Donjomorački	5
		Gornjomorački	5
		Kolašinski	4
		Lipovski	4

Tabele br. 1 i 2 – Formacija crnogorske vojske po divizijama, brigadama i bataljonima (preuzeto iz: Poleksić Ljubomir, *Kratak pregled istorijskog razvoja crnogorske vojske*, Ratnik, sv. IX, Beograd, 1931)

Vojna legislativa

Vojska, kao jedna od najvažnijih institucija u Crnoj Gori na početku XX vijeka i stub njene državne moći, morala je biti kvalitetno pravno utemeljena. Njenu osnovicu uglavnom su činile vojne uredbe koje su donošene periodično, odnosno u vremenima kad je crnogorska vojska doživljala svoju reorganizaciju ili modernizaciju. Zato tek 1910. godine, crnogorska vojska dobija zakon, koji je pravno utemeljio i propisao okvire njene organizacije i djelovanja. To je bilo veoma značajno za njen put ka približavanju velikim evropskim armijama. Zakon o ustrojenju vojske za Knjaževinu Crnu Goru, jedan je od najsveobuhvatnijih zakonskih tekstova o vojnoj organizaciji Crne Gore.

Prije detaljnije analize crnogorske vojne legislative, valjalo bi istaći jednu pravnu dilemu koja je na početku XX vijeka mučila crnogorsko pravosuđe – kada je Crnogorac vojnik, a kada građanin? Na ovo pitanje ni vojna, ni civilna vlast nijesu umjele da daju odgovor. Problem je nastajao zbog toga što su tada u Crnoj Gori narod i vojska, kao i građanin i vojnik bili isti pojam, što je zavisilo samo od položaja u kome se Crnogorac nađe – kad je pod barjakom i vrši vojničke dužnosti, tada je i vojnik, a u svim drugim situacijama građanin.²¹ Zato su i prestupi (pravna djela) razvrstavani u dvije kategorije: čisto građanski – učinjeni u građanskom životu, van vojske i – djela čisto vojničke prirode. Ali stanje – kad je Crnogorac vojnik, a kad građanin, tako je teško bilo utvrditi da ni Ministarstvo vojno, Ministarstvo unutrašnjih djela i Ministarstvo pravde nijesu bili u mogućnosti da ovo pitanje posve razriješe.²² Ministarstvo

---

²¹ Babić, Branko, *Crnogorska vojska 1878–1912. godine* (feljton), Pobjeda, 6. septembar 1979. str. 14.

²² Isto.

pravde je u jednom svom obraćanju Ministarstvu vojnom iz 1907. godine istaklo da je na osnovu „naših pozitivnih zakona“, veoma teško napraviti distinkciju između pojmova *vojniki* i *građanin*. Određenost zakonskih propisa u tom smislu bio je jako siromašna i nije pružala pravnu podlogu za potrebne elemente za „konstrukciju definicije“ ovih pojmova.²³ Ipak, razlika između pomenutih pojmova se morala povući. Tako je odlučeno da crnogorskim vojnicima, dok su pod barjakom ili na vojnoj dužnosti (vježbanja, kursevi i sl) sude vojni sudovi, i to samo za krivična djela.

Veliki iskorak u pravnom jačanju crnogorske vojske bilo je donošenje Vojno-krivičnog zakona za Knjaževinu Crnu Goru 20. jula/2. avgusta 1910. godine. Zakonu su podlijegala sva vojna lica koja su se nalazila na spiskovima regrutskih klasa aktivne vojske i rezerve, ratni zarobljenici i nevojna lica koja su počinila krivično djelo koje je bilo propisano ovim zakonom.²⁴ Vojna lica koja su počinila krivično djelo koje nije propisano ovim zakonom, kažnjavana su po građanskom krivičnom zakonu. Krivičnim djelom smatrani su zločini, prijestupi ili istupi, a propisane kazne: smrt, robija, zatočenje, zatvor, gubitak čina, zvanja, vojničke časti, prolazak kroz špalir, oduzimanje stvari. Knjaz Nikola, imao je prema zakonu ingerencije da osuđene pomiluje.²⁵ Potreba za donošenjem ovakvog zakonika bila je uslovljena prazninama u zakonskoj regulativi ove materije, ali i procesom modernizacije crnogorske vojske.

Nastavak daljeg pravnog jačanja institucije crnogorske vojske, ogleda se u donošenju Zakona o ustrojstvu vojnih sudova 31. avgusta/13. septembra 1910. godine. Donošenjem ovog zakona,

---

²³ Isto.

²⁴ Pavićević Branko, Raspopović Radoslav, *n. d.*, knj. IV (1903–1910), str. 1119.

²⁵ Isto, str. 1122.

prvi put u historiji crnogorskog zakonodavstva izvršena je profesionalizacija vojnog sudstva. Prema zakonu, sudsku vlast u vojsci vršili su vojni sudovi. Vojni sudovi bili su podijeljeni na: Divizijski (prvostepeni) i Veliki Vojni sud (drugostepeni). Ime, sjedište i broj divizijskih sudova bio je određen imenom, sjedištem i brojem divizijskih komandi, a sjedište Velikog Vojnog Suda bilo je na Cetinju. Radi očuvanja vojničkih vrlina, časti i dostojanstva, za oficirski kor postojao je naročiti Sud časti.²⁶ Veliki Vojni sud sudio je u posljednjem stepenu za sve prijestupe i zločine oficira čina višeg od kapetana, kao i vojno-građanskih činovnika (višeg) ranga. Vojne sudove su činili: predsjednik, tri člana i četiri sudije zamjenika, koje je postavljao Gospodar ukazom, na prijedlog ministra vojnog. Sud časti činili su: šest sudija i šest sudija zamjenika. Na sjednicama svih vojnih sudova, najstariji sudija po činu ili rangu bio je Predsjednik suda.²⁷ U vanrednom i ratnom stanju mogli su se ustanoviti i prijeki vojni sudovi. Ovo jačanje pravnog sistema crnogorske vojske izvršeno je u vrijeme kada su u Crnoj Gori svojim instruktivnim radom djelovali ruski vojni stručnjaci, Račinski i Jegorjev, a presudnu ulogu u ovom poslu imao je ruski vojni agent Nikolaj Potapov, koji je dao najviši doprinos u sastavljanju Zakona o ustrojstvu vojske, Vojno-krivičnog zakonika, kao i Zakona o ustrojstvu vojnih sudova.

Do kraja 1910. godine, usvojeno je još nekoliko bitnih dokumenata za modernizaciju crnogorske vojske. Prvo su, u oktobru donijeti Propisi o uniformi oficira svih rodova vojske, kao i Propisi o uniformi vojno-građanskih činovnika,²⁸ da bi u

---

²⁶ Isto, knj. V (1910–1916), str. 9.

²⁷ Isto, str. 11.

²⁸ O uniformama crnogorskih vojnika vidjeti: Jović Tatjana, Jovičević Milan, *Crnogorska vojska – organizacija i uniforme: 1830 do 1914. godine*, NMCG, Cetinje, 2006.

decembru 1910. godine, bila donešena Uredba o ustrojstvu Ministarstva vojnog. Ministarstvo vojno definisano je kao „najviša vojna ustanova, pomoću koje se provode u djela naređenja vrhovnog zapovjednika vojske“ koja se odnose na organizaciju, formaciju, mobilizaciju, popunjavanje, naoružavanje, materijalno i novčano snabdijevanje vojske, nastavu, discipline, vojna odsustva, ljekarstvo, nadzor i na sve odnose u vojsci.²⁹ Za navedene nadležnosti, Ministarstvo vojno bilo je podijeljeno na sektore: Kabinet Ministra vojnog, Generalštabno odjeljenje, Pješadijski odsjek, Artiljerijsko-inžinjerski odsjek, Administrativni odsjek, Sanitetski odsjek, Sudski odsjek, Registraturu i Pomoćne organe. U kabinetu ministra vojnog obavljali su se svi poslovi koji su se odnosili na komandovanje i upravu vojske, proizvodstva, nagrađivanja, odsustva, ostavke i penzionisanja, kao i vođenje svih personalnih podataka koji se odnose na ispisivanje iz vojske i oslobođenje obaveze službe i vježbanja. Pomoćnik ministra vojnog, u sklopu kabineta, vodio je administraciju ministra vojnog, a imao je funkciju šefa njegovog protokola. U Generalštabnom odjeljenju proučavale su se i sastavljale organizacija i formacija crnogorske vojske, izrađivali ratni i nastavni planovi, vodila briga o moralnom i materijalnom stanju vojske, proučavala vojna snaga i uređenje drugih zemalja, pratili rezultati vojne nastave i vaspitanja, kao i ukupna spremnost vojske. Ovo odjeljenje rukovalo je ratnim arhivom i bibliotekom Ministarstva vojnog i vršilo nadzor nad vojnom štamparijom. Dijelilo se na tri odsjeka: Izvidničko-operativni, mobilizacijski i statističko-istorijski.³⁰ Pješadijski odsjek, bavio se pitanjima koja su se odnosila na usavršavanje, preustrojstvo, pravila, propise i uputstva kod pješadije, mitraljeskih odjeljenja, izvidničkih četa, žandarmerije, vojne muzike, komorskih i rezervnih jedinica,

---

²⁹ Pavićević Branko, Raspopović Radoslav, *n. d.*, knj. V (1910–1916), str. 35.

³⁰ Isto, str. 38.

dvorske straže, ađutanture, vojnih škola, zavoda i pripravnčkih kurseva. Ovaj odsjek radio je preglede brojnog stanja jedinica, vodio evidenciju oružja i opreme, izrađivao planove godišnje nastave i vježbanja vojske.

Artiljerijsko-inžinjerskom odsjeku djelokrug su bile: artiljerija, inžinjerija, vojne radionice, fortifikacija i vojna slagališta. Nadležnosti i obaveze ovog odsjeka bile su slične pješadijskom. Posebna dužnost bila mu je da snabdijeva vojsku, utvrđenja i slagališta oružjem, municijom, ratnim priborom, prevoznim sredstvima i opremom i da vodi evidenciju čitavog ovog materijala datog na rukovanje vojsci ili smještenog u vojnim slagalištima. Odsjek je još vršio prodaju, nabavku i rashodovanje konja i tegleće stoke, kao i nabavljanje, izrađivanje i prodavanje municije, baruta i eksploziva za privatnu upotrebu. U nadležnosti Artiljerijsko-inžinjerskog odsjeka još su bile vojne građevine i utvrđenja.³¹ Administrativni odsjek sastavljao je ukupni vojni budžet, izdavao plate osoblju Ministarstva vojnog i pripadnicima vojske koje je plata sljedovala, isplaćivao nabavke za Ministarstvo vojno, izrađivao novčane propise, a završne račune za vojsku i sva računska dokumenta dostavljao Glavnoj državnoj kontroli. Rukovao je vojničkim i invalidskim fondom, sastavljao predloge rashoda za nabavku hrane i blagovremeno pripremao „intendantske potrebe za rat“. Sporazumno sa Generalštabnim odjeljenjem, ovaj odsjek vršio je popunu magazina i administrativnih radionica, sastavljao predloge za nabavku odjeće, opreme i logorskih potreba. Najzad, ovaj odsjek predlagao je nabavku ogrijeva, osvijetljenja i kancelarijskog i kasarnog materijala i izrađivao propise o svim ovim predmetima.³²

Sanitetskom odsjeku u dužnost su spadale: briga o održavanju zdravlja u vojsci, snabdijevanje vojnih bolnica, ambulanti i

---

³¹ Isto, str. 41.

³² Isto, str. 42.

sanitetskih slagališta ljekarskim materijalom i instrumentima. Odsjek je upravljao sanitetskim zavodima, obukom i spremom sanitetskog osoblja. On je održavao vezu sa Crvenim krstom i starao se o njegovom radu i rukovodio vojno-ljekarskim komisijama. Na njegovom čelu nalazio se vojni ljekar sa činom komandira.³³

Sudskom odsjeku pripadalo je sve što se odnosilo na vojno sudstvo – kontrola primjene disciplinskih kazni, ženidbe oficira, isljeđenje vojnih sporova koji nijesu bili u domenu disciplinskih i vojnih sudova, izrada projekata, propisa i uredbi iz njegove oblasti. Njemu je pripadalo zastupništvo vojnih vlasti u sporovima sa građanskim vlastima.

Registraturi je pripadalo protokolisanje pisama primljenih preko kabineta, dostavljenih u Generalštabno odjeljenje i odsjeke, njihov prijepis, odašiljanje i čuvanje zvaničnih i službenih pisama. Registratura je posebno vodila povjerljiva pisma. Pomoćni organi Ministarstva vojnog bili su: Artiljerijsko-inžinjerska inspekcija, Administrativni inspektor i Uprava vojnih radionica. Inspekcija je vršila pregled artiljerijskih i inžinjerskih jedinica i tehničkih zavoda i ustanova. Administrativni inspektor imao je zadatak da vrši pregled osoblja jedinica druge klase i intendantskih slagališta. Uprava vojnih radionica starala se o radu i redu, kako u glavnoj vojnoj radionici tako i u divizijskim i brigadnim vojno-oružanim radionicama.³⁴ Donošenjem ovakvog akta, kakav je Uredba o ustrojstvu Ministarstva vojnog, zajedno sa Zakonom o ustrojstvu vojske, Zakonom o ustrojstvu vojnih sudova, Vojno-krivičnim zakonikom i ranijom Uredbom o formaciji crnogorske vojske iz 1908. godine skoro da je kompletirano osnovno zakonodavstvo o organizaciji oružane sile crnogorske države.

---

³³ Isto, str. 43.

³⁴ Isto, str. 45.

Pored ovih zakonskih akata, u crnogorskoj vojsci postojala su razna pravila i uputstva koja su bila u upotrebi, i koja su pomagala vojnicima da se bliže upoznaju sa vojnom službom. Neka od najvažnijih pravila i uputstava bila su: Nastava za gađanje iz puške i revolvera, Pravila vojničkog činopoštovanja i odavanja počasti, Disciplinarno pravilo, Uputstvo za službu održavanja veze, Uputstvo o izviđanju, Uputstvo stražarske službe kao i Egzercirno pravilo.³⁵ Uputstva i pravila imala su za cilj da bolje informišu crnogorske vojnike o pravilima službovanja u crnogorskoj vojsci, kao i o njihovim obavezama i angažmanu. U njima su do detalja bile razrađene informacije o korištenju oružja, njegovom čuvanju i održavanju, vojnim vježbanjima, pozdravljanju vojnih starješina i nadređenih, a kad su se odnosila na neku posebnu službu, onda su sadržavala konkretne podatke o dužnostima dotičnih službenika.

I nakon 1910. godine donošena su dokumenta od važnosti za crnogorsku vojsku. Zbog potrebe školovanja svog kadra u Crnoj Gori, i pripremanja terena za njegovo usavršavanje u inostranstvu, crnogorska vlada odlučuje da 20. aprila/3. maja 1911. godine donese Uredbu o ustrojstvu Nikolajevskog kraljevskog kadetskog korpusa.³⁶ Pored ove uredbe, donijeti su još: Propisi o primanju stranih državljana na dužnosti oficira, nastavnika i nižih činova u Nikolajevskom kraljevskom kadetskom korpusu, zatim Propisi o ljekarskom pregledu mladića koji su izabrani da se prime u Nikolajevski kadetski korpus, i na kraju – Raspored nastavnog gradiva za Nikolajevski kadetski korpus. Korpus je predstavljao posebnu vojnu školu u kojoj su obučavani pitomci koji su po završetku sticali oficirska vojna zvanja i mogućnost da dalje školovanje nastave u ruskim vojnim akademijama.

---

³⁵ DACG, MV, Kabinet, 1911, f. 1, Br. reg. 6995, Br. kab. 357, 25. oktobar.

³⁶ O Nikolajevskom kraljevskom kadetskom korpusu i školovanju crnogorskog vojnog kadra više riječi biće u nastavku ovog rada.

Maja 1911. godine, donešeni su i Propisi Ministarstva vojnog o vođenju i sređivanju računskih dokumenata, sa ciljem zaštite vojnog budžeta od zloupotreba. Svaki prihod ili rashod morao je biti osnovan u skladu sa zakonom, propisom ili naređenjem, što je važno i za račune. Svi računski dokumenti Ministarstva vojnog bili su podložni pregledu Glavne Državne kontrole, kao i ostali dokumenti Državne računске Administracije, te su zbog toga računi morali biti sređeni prema propisima odnosnih zakona o računovodstvu uopšte.³⁷

Što se tiče vojne legislative, ona je do balkanskih ratova i dalje upotpunjavana, ali suštinskih promjena u crnogorskoj vojsci nije bilo. S vremena na vrijeme, Ministarstvo vojno izdavalo je razne raspise i naredbe, ali o njima će biti više riječi u narednim poglavljima. Od nekih važnijih i zanimljivijih dokumenata koja su se odnosila na vojsku, valja napomenuti Zakon o rekviziciji, Raspis Ministarstva pravde o primjeni Vojno-krivičnog zakonodavstva sa otpočinjanjem ratnog stanja i Raspis Ministarstva pravde oblasnim sudovima o načinu sprovođenja krivičnog postupka u ratnom stanju.³⁸

Obuka i obrazovanje crnogorskih vojnika

Obuka je bila jedan od segmenata, koji je vojsku u suštini determinisao. U domaćoj literaturi do sada nije posvećivano mnogo pažnje ovom obliku razvoja crnogorske vojske. Većina autora, samo je usputno obrađivala obrazovanje crnogorskih vojnika, i uglavnom konstatovala da ono nije bilo na visokom nivou. Međutim, u periodu od 1910. do početka balkanskih ratova crnogorska vrhovna komanda činila je velike napore da svoju vojsku obrazuje za vođenje savremenog rata u zavisnosti od

---

³⁷ Pavičević Branko, Raspopović Radoslav, *n. d.*, knj. V (1910–1916), str. 217.

³⁸ Isto, 448–451.

materijalnih mogućnosti kojima je raspolagala. Vojne vježbe, oficirski kursevi i probne mobilizacije vršene su redovno, uz detaljnu analizu nakon njihovog završetka. Veliku pomoć u školovanju crnogorskih vojnika, pružali su ruski oficiri koji su se nalazili na Cetinju. Nakon donošenja zakona koji je uredio vojsku, propisana su pravila koja su određivala način na koji će crnogorski građanin steći osnovna znanja iz vojne vještine. Upisivanje u vojsku obavljano je na sljedeći način – do 31. decembra one godine u kojoj navršava 16 godina starosti, mladić se morao prijaviti komandiru čete kojoj pripada, radi upisivanja u spiskove za regrutsko vježbanje. Do 12. juna iduće godine četni komandir, zajedno sa plemenskim kapetanom ili predsjednikom varoške opštine, sačinjavao je spisak doraslih za regrutaciju i slao ga komandi brigade, a ova divizijskoj komandi.³⁹ Regrutske klase bile su obavezne da prođu dva regrutska vježbanja. Divizijske komande, prema rasporedu izvođenja nastave sačinjenom od strane Ministarstva vojnog, određivale su vrijeme i mjesto prijave regruta. Ako se nije prijavio na vrijeme, regrut se kažnjavao zatvorom o svom trošku i novčanom globom. Poslije priziva, prijavljeni upisnici su se podvrgavali ljekarskom pregledu, a primljeni regruti su polagali zakletvu i bili raspoređivani po rodovima i strukama prema naredbi Ministarstva vojnog. Nadzor nad nastavom vršile su divizijske komande. Nastavu su izvodili pripravnici za desetare i vodnici, odnosno podoficiri na stalnoj službi pri divizijskim komandama, ili oni iz aktivne vojske.⁴⁰ Dopust regrutima nije dozvoljavan, izuzev šestodnevno odsustva usljed smrti najbliže svojte. Nakon završenog prvog regrutskog vježbanja slijedio je raspust na nekoliko mjeseci, a drugo regrutsko vježbanje slijedilo je u narednoj godini.

---

³⁹ Babić Branko, *Crnogorska vojska 1878–1912. godine* (feljton), Pobjeda, 27. septembar 1979. str. 14.

⁴⁰ Isto.

Po završetku prvog regrutskog vježbanja, mladići koji pune 20 godina uvrštavali su se 1. januara u prvu klasu aktivne vojske. Redovi su svake godine vršili vojne vježbe u desetodnevnom trajanju, i eventualne manevre do 15 dana godišnje. Vrste vježbi, vrijeme i zborna mjesto određivalo je Ministarstvo vojno, dok je divizijski štab sastavljao raspored po danima. Redovi koji bi se najviše istakli u toku vježbi, ako su bili pismeni, mogli su dobiti čin desečara – desetara.⁴¹ Kurs za desetara trajao je trideset dana, dok su pripreme trajale dvije godine. Pripravnik koji bi zadovoljio uslove, postajao je desetar tek nakon navršene dvadeset pete godine starosti i to onda kada se ukaže slobodno mjesto u četi. Najsposobniji desetari su na sličan način sticali pravo proizvođenja u čin vodnika. Tako su u crnogorskoj vojsci nametnuti strogi standardi, kako bi ona bila što organizovanija.

Za jasniji uvid u sadržaj vježbi crnogorske vojske, poslužiće nam jedan Raspis Komandama divizija o obaveznom vježbanju aktivne vojske za 1910. godinu.⁴² Obavezna vježbanja za pješadiju, izvršena su u oktobru. Vojnici su bili dužni da prođu kroz:

1. Egzercirna pravila (Jedinična, vojna i četna)
2. Ratne službe (Ponašanje vojnika pri primanju usmenih naredbi, dužnosti nosioca naredaba i izvještaja; Ustanova leteće pošte, služba po stanicama; Izvidnice i njihov značaj, važnosti i trajanje izvidničke službe, kretanje izvidnica, zaustavljanje na odmorima, sprovođenje izvještaja, povratak izvidnica, izviđanje u osobitim slučajevima; Pregled zemljišnjih predmeta, djestvo izvidničkih odreda pri susretu sa neprijateljem, znake po kojima se može suditi o neprijatelju; Raspored čete, unutrašnje stanje čete, osiguravanje čete, poziv i odziv; Služba malih straža, dužnosti starješina na malim stražama; Način javljanja o pojavi

---

⁴¹ Isto.

⁴² DACG, MV, AIO, 1911, f. 4, O. br. 999/911.

neprijatelja, primanje nepoznatih lica, uhoda, bjegunaca, pregovarača itd; Raspored čete na predstraži za osiguravanje jednog bataljona; Postupak predstraže pri neprijateljskom napadu; Postavljanje tajnih straža, slanje patrola; Marširanje i osiguravanje čete pri nastupnom, otstupnom i bočnom maršu; Zasjede i srijetanje sa neprijateljskim izvidnicama).⁴³

3. Opisa puške „moskovke“ i revolvera (Rastav, sastav, kratki opis, čišćenje, čuvanje; Čišćenje i čuvanje noža – bajoneta).

4. Nastave u gađanju (Metak i polet zrna, nišanje sa naslona, nišanska tačka i linija; Zadatak nišana, uzroci koji prouzrokuju netačnost metka)⁴⁴

5. O pozdravu uopšte.

Kao što je ranije napomenuto, svaki vojnik aktivne vojske morao je prisustvovati vježbanju, sa izuzećem obveznika koji su bili činovnici u državnoj i civilnoj službi, državno povlašćenim ustanovama, kao i đaka u zemlji i inostranstvu.⁴⁵ Korisnost ovih vježbanja umnogome je zavisila od nastavnika – oficira, stoga je Ministarstvo vojno stalno upozoravalo da „ako pozvato starješinstvo ne bi uložilo svu svoju dobru volju, da učini da ova vježbanja budu što podučljivija i korisnija... značilo bi trošiti snagu bez svrhe“.⁴⁶ Vježbanja su trajala mjesec dana, i to sa svakodnevnim radnim vremenom od 7 časova ujutru do 4 časa poslijepodne, sa odmorom od jednog sata.

U istom periodu kada je pješadija vršila svoja vježbanja, artiljerija je imala probna gađanja. Iz povjerljivog izvještaja Ministarstvu vojnom od 18. januara 1911. godine za novembarsko vježbanje⁴⁷, može se zaključiti da je artiljerija imala

---

⁴³ Isto, str. 2.

⁴⁴ Isto, str. 3.

⁴⁵ Isto, str. 4.

⁴⁶ Isto, str. 5.

⁴⁷ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, br. 1.

velikih problema prilikom svojih vježbi. Zbog tehničke zastarjelosti, ali i određenih problema sa eksplozivnim prahom, dolazilo je do pucanja cijevi na artiljerijskom oruđu. Zato je Ministarstvo vojno slalo dopise komandantima crnogorskih baterija i upozoravalo ih na spremnost i probu bojne gotovosti. Stoga je artiljerija vršila probne mobilizacije. Najčešće vježbe bile su posvećenje marševima:

1. Manevarski dio baterije
2. Prva municijska popuna
3. Druga municijska popuna⁴⁸

Probne mobilizacije vršene su osmišljeno i obazrivo, a vojne vlasti su komandirima slale upozorenja, da se vojnim priprema ne izaziva „u narodu uzbuđenje i kakava nagađanja“, već da se to vrši na način koji je najmanje opazljiv.⁴⁹

Obučavanje crnogorskih vojnika patile su razne vojne inspekcije. One su nakon pregleda davale iscrpne izvještaje koji mogu pomoći sagledavanju obučenosti vojnog potencijala Crne Gore. Jedna naredba ministra vojnog od 15. jula 1911. godine, odštampana na 18 strana, možda najbolje oslikava obučenost crnogorske armije.⁵⁰ Naredba nosi naziv „O pregledu vježbanja pješadijskih i artiljerijskih regruta II kursa i vojnih slagališta“, a potpisao je tadašnji ministar vojni, brigadir Ivo Đurišić. On je zajedno sa oficirima – instruktorima crnogorske vojske, izvršio detaljanu analizu regrutskih vježbanja za mjesec jul. Što se tiče strojne obuke, primijećeno je da su regruti dosta dobro obučeni, uz primjedbe na njihovu pojedinačnu spremu. Radnje s puškom izvršavane su lijepo, s tim što su pojedini regruti radili pogrešno. U jednoj četi vojnici nijesu bili naučeni izvršavanju komande „na ruku“, već su izvršavali radnju komande „za borbu“. Za

---

⁴⁸ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, br. 11.

⁴⁹ Isto, str. 5.

⁵⁰ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, od 15. VII 1911.

vrijeme četnih vježbanja primjećivano je mrđanje u stroju, uz česte razgovore među vojnicima u toku četnog prestrojavanja. Za vrijeme kretanja, mnogi četni komandanti zaboravljali su da odrede pravac kretanja, što je dovodilo do raskidanja, osobito u kretanju na širokom frontu ili po ispresijecanom zemljištu.⁵¹ Taktička sprema za dještvo u borbenom poretku, nije ocijenjena zadovoljavajuće. Ministar je istakao da se „bojna zahtijevanja nijesu uzimala potpuno u račun, usljed čega vježbanja nijesu mogla koristiti vojnicima onoliko koliko je trebalo“. Nepravilno izvođena taktička vježbanja, mogla su šteti vojnicima, privikavajući ih primjeni radnji, koje se u boju nikada neće primjenjivati. Pri nastupanju u talasima, cijelim jedinicama, vojnici su se bespotrebno gomilali, zbog čega bi u pravom boju trpjeli velike gubitke. Uočeno je da su cijeli vodovi vršili skokove na 400 do 500 koraka od protivničke vatre, tj. na daljini „stalnog nišana“ što je bilo apsurdno. Takođe, nije se u velikoj mjeri primjenjivalo pužanje – „mjesto da puže, vojnici su pretrčavali; takvo jedno pretrčavanje veoma bi se skupo platilo za vrijeme rata, a ko zna bi li ijedan vojnik i mogao dotrčati do posljednjeg strjeljačkog položaja“.⁵² Primjećeno je i da se četni komandiri i podoficiri nijesu pridržavali osnovnog vojničkog pravila – da u toku bojnog nastupa komanduju i upravljaju jedinicama, već su nastupali zajedno sa vojnicima i čak pucali, odnosno vršili dužnost redova-strijelaca. Na taktičkim vježbanjima, ni služba veze nije funkcionisala na zavidnom nivou, bilo je puno nepravilnosti i nedostataka.⁵³ Gađanje iz pušaka ocijenjeno je kao zadovoljavajuće, ali se u svim slučajevima strijelci nijesu pridržavali pravila „nastave za gađanje“. Starješinama je zamjerano što nijesu redove pripremali za pravi bojni okršaj, već su se oni ponašali kao na pucačkom treningu. Prilikom

---

⁵¹ Isto, str. 2.

⁵² Isto, str. 4.

⁵³ Isto, str. 6.

gađanja dolazilo je do nediscipline, pa su pojedini vojnici samostalno i bez komande poluvodnih komandira postavljali nišan i po volji počinjali paljbu. Dešavale su se i komične scene, gdje su pojedini strijelci lažirali broj pogodaka, uveličavajući svoj skor.⁵⁴ Zbog toga su nadzorni organi od oficira tražili da pažljivo motre na saopštavanje pogodaka, a da za svaki pokušaj lažnog izvještaja krivca strogo kazne, jer je taj postupak nedostojan dobrog vojnika. Ministar vojni bio je nezadovoljan sposobnostima regruta prilikom „ocjenjivanja daljine okom“. Rezultati su pokazali da vježbanja nijesu donijela naročita poboljšanja u ovom segmentu, jer su strijelci pravili velike greške prilikom ocjenjivanja daljine, pa je bilo slučajeva da regruti udaljenost od 1040 koraka procijene na 600 koraka. Vježbanja u borbi bajonetom u opštim crtama bila su dosta dobra, ali je uočen nedostatak vreća sa slamom, koje su služile kao meta. Gimnastička sprema vojnika bila je „veoma dobra“, jer su oficiri o njoj vodili potrebitu pažnju.⁵⁵ Vježbanja artiljerijskih regruta ostavila su jak utisak na ministra „Komande su davane tačno prema pravilima; vojnici su radili hitro, dobro razumijući svoj posao. Jedan od mlađih oficira, kojeg sam izazvao, da pokaže praktički kako se kontroliše pomaljanje vrha udarača brdskog brzometnog topa, riješio je dadenu zadaću pravilno. Niži činovi izgledali su čili i junačno, u opšte, obje baterije činjele su na vježbanju najprijatniji utisak.“⁵⁶ Jedina zamjerka upućena artiljercima bila je na račun nepažnje topovskog osoblja, koje je redovno gubilo po neki dio od topa. Opšte primjedbe upućene su na račun oficira. Većina njih nije nosila uniformu prema propisima, nepravilno i nejednako izlazila na raport, a posebna kritika upućena im je zbog „držanja ruku na kukovima“

---

⁵⁴ Isto, str. 9.

⁵⁵ Isto, str. 12.

⁵⁶ Isto, str. 13.

prilikom komandovanja. Konačna ocjena ovih vježbanja, pored mnogih mana, bila je zadovoljavajuća jer su regruti pokazali veliku srčanost i želju za usavršavanjem. Kako je istako brigadir Đurišić – „Ne čini pogrješke samo onaj koji ništa ne radi.“

Dok su regruti uglavnom imali fizičko-praktičnu obuku, desečarski pripravnici su uz tu vrstu obuke polazili i predavanja. Teorijske lekcije budućim desetarima, davali su istaknuti crnogorski oficiri. Ministarstvo vojno često je slalo naredbe komandama divizija, u kojima je upozoravalo nastavnike da povedu računa o praktičnoj primjeni teorijskih vježbi. „Na desečarskom kursu ne smije ni u kom slučaju biti čitanja lekcija, već svako teorijsko predavanje treba da se vrši u vidu konferisanja između nastavnika i pripravnika, tj. nastavnik čini kratka objašnjenja na predmetu, pa po istome daje kratka pitanja na koja pripravnici moraju odgovoriti a nastavnik popravljati pogrješke. S ovim treba postići da pripravnici razumno usvoje sve što im se predaje za vrijeme samog časa predavanja.“⁵⁷ Časovi određeni rasporedom za slobodno učenje služili su za ponavljanje već naučenog, a ne za pripremu zadatih lekcija. Za sve grane nastave vodio se poseban dnevnik, u kojem su nastavnici unosili ocjene pripravicima iz teorijske i aktivne škole. Ocjene su bile od 5 do 1, odnosno od vrlo dobrog do „potpuno neznanje“. Često se dešavalo da se pri izvođenju nastave pripravnčkog desečarskog kursa nastavnici nijesu služili knjigama, tablicama i kartama.⁵⁸ Ministarstvo vojno je stoga 2. avgusta 1911. izdalo naredbu o obaveznom služenju literaturom i tablicama, u toku izvođenja nastave, kako bi ona bila što kvalitetnija. Rad na desečarskim kursovima pratile su inspekcije. Najčešće zamjerke instruktorima bile su upućene na račun strojne obuke.⁵⁹

---

⁵⁷ DACG, MV, PO, 1911, f. 6, Br. reg. 3698, br. ods. 709, 3. septembar.

⁵⁸ DACG, MV, PO, 1911, f. 6, Br. reg. 3689, br. ods. 704, 2. septembar.

⁵⁹ DACG, MV, PO, 1911, f.6, Br. reg. 3852, br. ods. 737, 10. septembar.

Crnogorski oficiri i vojnici po naredbama svojih nadležnih ozbiljno su se obučavali za ofanzivno ratovanje. Mnogi dokumenti svjedoče da su oni nastavu izvodili na mapama, koje su prelazile granice tadašnje Crne Gore. Jedan dokument iz oktobra 1911. godine svjedoči o tome – pomoćnik šefa štaba Druge divizije, kapetan A. Raičević javlja Ministarstvu vojnom kako je u tom štabu prilikom predavanja izgubljena topografska karta Mostara.⁶⁰ Međutim, aspiracije crnogorske vlasti i priprema vojske za osvajanja, najbolje možemo vidjeti na mapama koje je Ministarstvo vojno poslalo divizijskoj komandi smještenoj u Podgorici. Tada je poslato 49 mapa za vježbanje i to: Pešter, Ljubiški i Metković, Ulcinj, Bileć, Lješ, Bijelo Polje, Berane, Trebinje, Skadar, Durmitor, Peć, Ljubinja, Slano, Zalom, Stolac, Faković, Spič, Medun, Nikšić, Pljevlja i Zabukvica.⁶¹ Operacije crnogorske vojske u balkanskim i Prvom svjetskom ratu, pokazuju da je vojska već imala u planu takva dejstva.

Zbog nedostatka vojnih kadrova, ruska vlada je u Crnu Goru slala oficire u svojstvu vojnih instruktora. Najpoznatiji od njih bili su Kolosov i Jegorjev. Naporima ruskih oficira i kraljevske vlade, 23. oktobra 1911. godine svečano je na Cetinju otvoren Nikolajevski Kraljevski kadetski korpus u prisustvu najistaknutijih crnogorskih oficira.⁶² Komandant korpusa bio je generalštabni pukovnik Vladimir Nikolajevič Jegorjev, a nastavnici su bili ruski oficiri i profesori cetinjske gimnazije. Za komandire vodova u kadetskom korpusu pozvani su: crnogorski poručnik Kusovac koji je završio Vladimirska vojno sveučilište i kapetan u ostavci ruske vojske, crnogorski emigrant Vlahović. U pogledu izbora i prijema pitomaca, kralj Nikola i ministar vojni tražili su da se u korpus prime mladići iz privilegovanih porodica,

---

⁶⁰ DACG, MV, PO, 1911, f.3, Br. reg. 6872, br. ods. 1742, 21. oktobar.

⁶¹ DACG, MV, Kabinet, 1912, f. 6, Br. reg. 1097, br. kab. 109, 18. februar.

⁶² DACG, MV, Kabinet, 1911, f. 1, Br. kab. 224, 22. oktobar.

nezavisno od njihovih sposobnosti, čemu se Jegorjev protivio. Prema predviđenom programu, školovanje je trebalo da traje šest godina, a uključivani su mladići od 11 do 15 godina starosti. U prvoj godini primljeno je 40 pitomaca. Programom je predviđeno da nastava za prve tri godine traje tri do četiri časa, a u sljedeće tri, pet do šest časova dnevno. Pitomci su vaspitavani u strogom, vojničkom duhu, da više od svega vole svoju otadžbinu i njenu nezavisnost.⁶³ Nastavno gradivo bilo je podijeljeno u nekoliko segmenata, a glavni predmeti koji su se izučavali, bili su: Nauka o vjeri, Srpski jezik, Ruski jezik, Matematika, Jestastvenica (biologija), Fizika, Kosmografija, Geografija, Istorija, Poznavanje državnoga uređenja, Kaligrafija, Crtanje, Francuski jezik, Njemački jezik.⁶⁴ Polaznici su prvenstveno bili sinovi istaknutih oficira, opredijeljeni za visoka vojnička zvanja, kojima je trebalo pružiti takvo obrazovanje koje bi im omogućilo da sa uspjehom završe oficirske škole u Rusiji. Finansijska sredstva za rad korpusa dobijana su iz Rusije, a isplaćivana preko blagajne Ministarstva vojnog.⁶⁵ O zdravlju kadeta brinuli su se vojni ljekari crnogorske vojske i osoblje bolnice Danilo I.⁶⁶ Nažalost, korpus nije zaživio onako kako je planirano. Ulaskom Crne Gore u balkanski rat on je raspušten, i nikada nije nastavio sa radom.⁶⁷

Napori da se vojnički kadar što više edukuje, intenzivno su nastavljeni 1912. godine. U januaru su učinjeni veliki koraci ka

---

⁶³ Vuković Miloje, *Crnogorska vojska 1878–1914. godine* (feljton), Pobjeda, 5. avgust 1986. str. 12.

⁶⁴ Raspored nastavnoga gradiva za Nikolajevski Kraljevski Kadetski korpus, Štamparija Kr. Cr. Ministarstva vojnog, Cetinje, 1911.

⁶⁵ DACG, MV, Blagajna, 1911, f. 4, D. K. I. 235, st. 25, 22. jul.

⁶⁶ DACG, MV, Kabinet, 1911, f. 2, Br. reg. 4211, br. kab. 180, 30. septembar.

⁶⁷ DACG, MV, Kabinet, 1912, f. 6, Br. reg. 5615, br. kab. 761.

napredovanju u pogledu vojnih pravila – Nova ratna služba, novo pješadijsko egzercirno pravilo, novo pravilo za izviđačku službu i puno drugih službenih izdanja o ratovodstvu koje su sastavljali ruski oficiri Potapov, Kolosov i Račinski, stvorili su novu etapu u nastavi crnogorske vojske.⁶⁸ Da bi se oficiri upoznali sa novim pravilima i njihovom primjenom, pozvani su u središnju školu svi oficiri koji su na strani dobili vojno obrazovanje, i oficiri po izboru koji su Vojnu školu završili na Cetinju. Ukupno oko 45. Oni su u školi proveli cijeli januar, do 10. februara, gdje su usvajali i tumačili nova pravila i primjenjivali ih praktično. Svaki oficir je pri proučavanju radio sa puškom, i vježbao se u smislu egzercirnih pravila i ratne službe. Kao nastavak ovog projekta, sazvan je veliki „Udžbeni skup“ svih crnogorskih oficira u Podgorici, koji je trajao od 20. februara do kraja marta, čije je organizovanje stajalo 60.000 perpera.⁶⁹ Na ovom tečaju svi oficiri, bez razlike, kako nastavnici tako i ostali, primili su oružje i radili kao vojnici. Kurs se završio jednim odredskim manevrom, u kojem je nekoliko bataljona uzelo učešća u pravcu Zete, tj. od Podgorice prema Plavnici.⁷⁰ Na manevru su se primijenile odredbe nove ratne službe, egzercirnih pravila i izviđačke službe. Manevru je prisustvovao kralj i pukovnik Potapov, koji je rukovodio manevrom. Nakon ovih vježbi i manevara, oficiri su vježbali svoje čete u narodnoj vojsci tokom cijelog ljeta 1912. godine u prazničnim danima. To je dosta koristilo usavršavanju crnogorskih vojnika.⁷¹

---

⁶⁸ Tomović, Vule, *Ustrojstvo i sastav crnogorske vojske pri stupanju u prvi Balkanski rat 1912. godine*, Ratnik, sv. IX, Beograd, 1930, str. 59–60.

⁶⁹ DACG, MV, Administrativni odsjek (Adm. ods), 1912, f. 11, Br. reg. 1280, br. ods. 414, 6. mart.

⁷⁰ Detaljna organizacija manevra vidjeti: DACG, MV, Adm. ods, 1912, f. 12, Br. reg. 3787, br. ods. 1154, 4. jul.

⁷¹ Tomović Vule, *Ustrojstvo i sastav crnogorske vojske pri stupanju u prvi Balkanski rat 1912. godine*, str. 60.

Prema tome, crnogorska vojska nije u balkanske ratove ušla potpuno nespremna i bez vojničkog znanja. Ako se pogleda bibliografija izdanja crnogorskog Ministarstva vojnog od 1908. do 1912. godine, pored čisto stručne literature, ne bi se moglo zaključiti da su mnogi crnogorski oficiri bili bez kulture i sprema, koja je, na ovom stepenu razvitka crnogorske vojske bila potrebna.⁷² Valjalo bi navesti samo neka važnija djela koja je u svojoj štampariji izdalo Ministarstvo vojno:

- Mihanić, N. P, Istorija ratne vještine od najstarijih vremena do početka XIX vijeka, 1908.

- Mihanić, N. P, Strategija, 1908.

- Predaja Port Artura, s ruskog preveo A. V. Saičić, 1908.

- Ustanak u Hercegovini, Južnoj Bosni i Južnoj Dalmaciji 1881–1882 godine po izvornim podacima za ratnu istoriju Kr. ratnog arhiva, s njemačkog preveo Novak Kovačević – Graovski, 1909.

- Bunjakovski, Nastupni i dočekujući broj odreda sastavljenog od svih rodova vojske, 1909.

- Zibin, Vojna izviđanja iz topografskih lekcija pukovnika Zibina, 1909.

- Jovičević, Nikola, Poljska fortifikacija, 1909.

- Ratni običaji na kopnu, sastav njemačkog Generalštaba, s njemačkog preveo Novak Kovačević – Graovski, 1909.

- Reding – Biberg, Suvorov kroz Švajcarsku 1799. godine, 1909.

- Rosijski, Ratno-istorijski primjeri, 1909.

- Radosavljević Stevan, Jedan list iz psihologije rata, 1910.

- Pol Simon, Obrazovanje oficira, obuka trupa i nacionalna moć. Sociološko izučavanje knj. I, 1911.⁷³

---

⁷² Martinović Niko Simov, *Jedan prilog proučavanju Balkanskog rata*, Istorijski zapisi, godina X, knjiga XII 1–2, Cetinje, 1957, str. 324.

⁷³ DACG, MV, Generalštabno odjeljenje (GO), 1910, f. 4, G. br. 24, 31. maj.

Kako je zapazio jedan autor „ovim nije iscrpljena sva prevedena literatura koja se u Vojnoj školi na Cetinju do 1912. predavala. Prema tome, pored oskudnosti sredstava i obrazovanja, crnogorski rukovodeći kadar nije bio osnovski, kako se to obično željelo prikazati u našoj publicistici poslije Prvog svjetskog rata.“⁷⁴

Stanje vojnih objekata

Kako bi se približio život crnogorskog vojnika, valjalo bi rekonstruisati uslove u kojima je on boravio i vršio svoju dužnost. Zgrada Ministarstva vojnog nalazila se na Cetinju (prvo u Biljardi, a kasnije u Vladinom domu). O unutrašnjosti njegovih prostorija do sada nije pisano. Sada će nam za to poslužiti „Inventar kancelarijskog namještaja Kr. Ministarstva Vojnog.“⁷⁵ Kabinet Ministra vojnog sadržao je: 1 veliki pisaci sto, 9 kožnih stolica na šuštu, 3 drvene stolice, 1 ogledalo, kao i portrete kralja Nikole, prijestolonasljednika Danila i vojvode Ilije Plamenca. U Opštem vojnom odjeljenju nalazilo se: 3 prosta stola prekrivena ceradom, 2 ormara za akta, 1 mali ormar za knjige, 5 starih drvenih stolica i jedna stara Gospodareva slika u boji. Generalštabno odjeljenje bilo je skromnije opremljeno: 3 prosta stola, 1 četvoronožac za knjige, 2 ormara, jedna rešetka za držanje crteža, „jedna štica sa nogama za crtanje“, 2 Nikoline slike i 5 starih stolica. Artiljerijsko odjeljenje posjedovalo je: 3 prosta stola, 6 starih stolica, 2 ormara za akta, jedna Nikolina slika i slomljeni zvoneći sat od oraha. Administrativno odjeljenje imalo je: 4 prosta stola, 3 ormara za akta, 6 starih stolica, 2 četvoronošca za karte, 2 slike kraljeve. U Sudskom odsjeku

---

⁷⁴ Martinović Niko Simov, *Jedan prilog proučavanju Balkanskog rata*, str. 325.

⁷⁵ DACG, MV, GO, 1910, f. 4, 2. oktobar 1910.

nalazila su se: 2 prosta „taulina“, 3 stare stolice, mala gvozdena kasa i drveni kašun za akta.⁷⁶ Blagajna je dužila: prosti sto, prosti ormar za akta, tronožac za kartu, vješalicu za kabanice, veliku kasu i tri stare stolice. Interesantno je da u Sudskom odsjeku i blagajni nije bilo portreta Nikole Petrovića. Registratura je posjedovala: „taulin“, ormar za akta, Gospodarevu sliku, ogledalo i dvije stare stolice. Biblioteka Ministarstva vojnog takođe je bila skromno opremljena: 2 velika ormara za knjige, dvije slike – Nikolina i Danilova, 3 velika prosta stola od dasaka i 10 stolica. Biblioteka je posjedovala 10888 primjeraka raznih knjiga, zakona, propisa i pravila. Od toga je bilo 10 monografija u 4696 primjeraka, među kojima su bile i „Kratka istorija Crne Gore“ Marka Dragovića, u 100 primjeraka i „Istorija srpskog naroda“ od Kostića, u 277 primjeraka.⁷⁷

Svaki divizijski centar imao je zasebnu zgradu gdje su bile smještene vojne vlasti i divizijske komande. Glavni Vojni stan nalazio se na Cetinju (zgrada današnjeg sportskog centra „Lovćen“). U njemu su bili smješteni regruti kada su polazili redovna vježbanja. Međutim, uslovi u Vojnom stanu nijesu bili na zadovoljavajućem nivou. To vidimo na osnovu dokumenta, koji je uputio šef štaba Prve divizije, ministru vojnom: „Prostorije vojnoga stana u kojima se imaju smjestiti pozvati regruti... suviše su zapuštene, usljed čega se umoljava to Ministarstvo za odobrenje da se pomenute prostorije ofarbaju, pošto su podovi tako nečisti, da se bojati od kakve zarazne bolesti. U isto vrijeme učtivo se napominje, da su zidovi neobičajeni i na mnogim mjestima oko polica izrubani“.⁷⁸ Ni građevina divizijske komande u Kolašinu nije bila u najboljem stanju. Njena gradnja otpočela je još 1908. godine, ali je zbog

---

⁷⁶ Isto, str. 2.

⁷⁷ DACG, MV, GO, 1910, f. 4, G. br. 24, 31. maj.

⁷⁸ DACG, MV, Adm. ods, 1912, f. 8, Br. reg. 5946, br. ods. 2457, 3. avgust.

nedostatka sredstava ostala nedovršena, a u njoj je ipak bilo smješteno vojno osoblje. Zbog toga je 1. marta 1911. godine, ministru vojnom upućena molba da se zgrada dovrši, jer su uslovi za rad u njoj nemogući.⁷⁹ Ustanova je bila nemalterisana, zidovi su vlažili a teza nepokrivena. Iz Kolašina su upozorili da će, ukoliko se ne preduzme akcija na završetku radova, biti stvorena vanredna šteta, od najmanje 15000 perpera. Komanda u Kolašinu nije imala ni šporet za gotovljenje hrane, što je prouzrokovalo dodatne troškove, zbog veće potrošnje drva na otvorenom.⁸⁰ Iz pomenutog pregleda vježbanja i vojnih slagališta Iva Đurovića, vidi se da smještaj regruta nije bio najuslovniji za njihovo zdravlje. On je ocijenio da su vojni stanovi nađeni – „opšte u redu“, ali je podvukao, da se mora povesti više računa o higijenskim uslovima. Prilikom logorovanja regruta, uočio je da starješine ne vode mnogo računa o stalnom provjetravanju šatora, pa vojnici borave u zagušljivom prostoru. Takođe, u šatorima nema dovoljno slame za prostirku, pa vojnici veoma često obolijevaju. Najgori utisak na njega ostavila je atmosfera u vojničkim kuhinjama. Ne samo da ishrana vojnika nije bila kvalitetna, već je zapaženo da tamo vlada velika nemarnost i nečistoća. „...baš u doba kad je kolera gotovo sa svih strana, ipak, nigđe se u kužinama nije moglo primijetiti, da je što preduzimato za sprečavanje padanja muha po mesu, t. j. meso nije bilo pokriveno; u svim kužinama izrezane porcije stojale su onako otkrivene po stolovima, ali zato pokrivena muhama, koje su, kao što je poznato najbolji prenositelj svih bolesti“.⁸¹

Pored glavnih zgrada u kojima je tekao vojni život, postojale su još vojne radionice, vojna slagališta – magazini i pomoćne

---

⁷⁹ DACG, AIO, 1911, f. 1, Reg. br. 997, O. br. 236, 1. mart.

⁸⁰ DACG, MV, Adm. ods, 1912, f. 7, Br. reg. 3047, br. ods. 1189, 14. april.

⁸¹ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, 15. jul 1911, str. 14.

zgrade za vojničku stoku, mahom konje. Nemarnost je vladala i u vojnim radionicama. Često su mladi i neiskusni vojni radnici gubili svoje živote zbog neuslovnosti, ali i lične nepažnje. Centralna vojna oružana radionica nalazila se na Rijeci Crnojevića, i u njoj se nalazio motor koji je pokretao mašine snagom od 12 konjskih snaga. Ilija Hajduković, koji je bio upravitelj Vojnih oružnih radionica i laboratorije, molio je ministra vojnog da radionicu sa Rijeke prebaci na Cetinje, jer „radnici iste stradaju od bolesti i većina od njih izgubili su svoje živote“.⁸² Tvrdio je da su na Cetinju uslovi za rad bolji, ali i da bi kontrola nad radnicima bila mnogo veća. Vojna slagališta bila su prava slika, kako jedan vojnički magazin ne treba da izgleda. Materijal je bio pogrešno naslagan, na sanducima s municijom nije bilo natpisa po kojem bi se moglo znati od kojeg su oružja, mnogi topovi bili su skladišteni u borbenom položaju, veliki broj topovskih čaurica bio je zarđao, puške nijesu redovno čišćene, podovi su bili prljavi.⁸³ Sve je to navelo ministra vojnog da napiše: „Ovakvo čuvanje, kao što je do sad bilo, ne može se dalje trpljeti“. Crnogorska vojska imala je vojna slagališta u okolini Cetinja (Vojni stan, Bajice, Čevo, Ceklin, Rijeka, Žabljak Crnojevića), u Baru i njegovoj okolini (Vir, Mirkova barutana), u okolini Podgorice (Vojni stan, Medreza, Danilovgrad), u Nikšiću i okolini (Šavnik, Žabljak, Krš-jezera) i u Kolašinu i njegovoj okolini (Vojni stan, Vinići, Vasojevići).⁸⁴

Pomoćni vojni objekti i štale nijesu bile ništa bolji. Konji su u tom vremenu predstavljali bogatstvo za jednu vojsku. Crnogorska vojska izdala je nekoliko propisa o održavanju tih životinja, jer vojnici nijesu vodili mnogo računa o njihovom zdravlju. Komanda Druge divizije u Podgorici nije imala štalu

---

⁸² DACG, MV, AIO, 1911, f. 1, R. br. 252, A. br. 64, 15. januar.

⁸³ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, od 15. jul, 1911, str. 16, 17.

⁸⁴ DACG, MV, GO, 1911 – 12, 1914, f. 5, Br. reg. 5204, Br. ods. 13.

za konje, već su oni boravili pod tezom i bez pokrivača.⁸⁵ Čak i zdravi, ne mnogo istrošeni konji su se u ovim uslovima brzo razbolijevali, što je pricinjavalo dodatne troškove. „Zato sam naredio oblasnom marvenom ljekaru, da dođe i da ih pregleda i dade svoje ljekarsko mišljenje što konji kašlju“ – napisao je divizijar M. Vučinić Ministarstvu vojnom, u jednom dopisu, nezadovoljan situacijom.⁸⁶ Privremena uputstva za držanje artiljerijskih konja pri divizijskim komandama, donešena su maja 1910. godine, i u njima se nalazi detaljno objašnjenje kakvu brigu vojnici treba da poklone ovom poslu.⁸⁷ Ministarstvo vojno vodilo je evidenciju i o broju konja koji nijesu bili u vlasništvu vojske, jer bi u slučaju rata, vojne vlasti imale pravo da uzmu privatne konje za svoje potrebe. Tako je npr. u cetinjskoj opštini 1911. godine bilo tačno 100 konja, koji nijesu bili u vlasništvu Ministarstva vojnog, a ono je moglo računati na njihovo korišćenje u slučaju mobilizacije i rata.⁸⁸

Crnogorska vojska imala je veoma trošne objekte, slabo opremljene, koji su iziskivali ogromna materijalna ulaganja. S obzirom da je vojska oskudijevala i u naoružanju, nije se moglo očekivati da vojni objekti budu na nivou velikih armija. Crnogorski vojnici morali su se pomiriti sa sudbinom, jer ni uslovi u njihovim kućama nijesu bili ništa bolji.

Unutrašnji život (neke osobenosti)

Unutrašnji život crnogorske vojske bio je dinamičan. Naročito je zanimljivo pratiti rad u samom Ministarstvu vojnom. Radi

---

⁸⁵ DACG, MV, Administrativno odjeljenje (Adm. odj.), 1910, f. 21, R. br. 2056, E. 1311, 25. maj.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ DACG, MV, Adm. odj, 1910, f. 13, R. br. 1866, E. 557, 15. maj.

⁸⁸ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, br. 85.

uređenja pravilnijeg toka rada u ministarstvu, donešena je stalna Naredba o radu i redu.⁸⁹ Svi dolazeći akti predavali su se pomoćniku ministra vojnog, koji ih je do 9 časova ujutru morao rasporediti i razaslati svim odjeljenjima i odsjecima. Šefovi odsjeka, pošto bi proučili akte, izrađivali su koncepte za odgovor do 11 časova, na one za koji nije potreban referat ministra. Ministar vojni je primao referate od 11 do 11 i 30 časova, odakle su oni predavani Registraturi, osim onih koji su bili povjerljive prirode sa kojim se postupalo u skladu sa posljednjim stavom člana 27 „Uredbe o Ustrojstvu Ministarstva vojnog“. O pitanjima za koja pomoćnik ministra utvrdi da su hitne prirode, šefovi odsjeka mogli su referisati ministru vojnom u svako doba. Molioce je ministar vojni primao od 11 i 30 časova do 12 i od 16 i 30 do 17 časova. Ova naredba trebalo je da dovede do efikasnije administracije. Da bi se olakšale ministrove konekcije, Ministarstvo unutrašnjih djela uvelo je u Ministarstvo vojno telefon, avgusta 1912. godine.⁹⁰ Pravo na telefonske razgovore imali su samo ministar vojni i načelnik. Međutim, svi upošljeni nijesu uvijek poštovali svoje obaveze. Zato je ministar vojni 30. maja 1911. godine izdao naređenje svim divizijskim i brigadnim komandama o kancelarijskom radu.⁹¹ Ministar je primijetio da mnogi oficiri, pisari i dijurnisti „ne dolaze u određeno vrijeme, kao i da poslje dolaska na dužnost pod raznim izgovorima napuštaju i šetaju po pjacama i sjede po kafanama“. Naređeno je da ni jedan zapošljeni u „kancelarijsko vrijeme“ koje je dnevno trajalo sedam sati, ne smije udaljavati sa radnog mjesta bez osobite službene ili neke prijeke potrebe. Radno vrijeme propisano je od 8 sati ujutru do podneva i od 15 časova do 18, u ljetnjem,

---

⁸⁹ DACG, Arhiva Brigadira Iva Đurovića, br. 2.

⁹⁰ DACG, MV, Kabinet, 1912, f. 5, Br. reg. 6195, Br. kab. 931, 12. avgust.

⁹¹ DACG, MV, PO, 1911, f. 5, Reg. br. 1984, O. br. 369, 30. maj.

odnosno od 14 časova do 17 u zimskom periodu.⁹² Za svako „zlonamjerno“ korišćenje odsustva i neispunjavanja naređenja propisana je stroga kazna. Ministru su nerijetko stizali dopisi visokih oficira u kojima su ga obavještavali o nedolasku na posao pojedinih službenika. Veoma je zanimljiv dopis Radomira Vešovića Ivu Đuroviću, iz marta 1911. godine u kojem za jednog poručnika, čuvara vojnog slagališta, kaže da ga nikad nema na dužnosti.⁹³

U dosadašnjim radovima koji su obrađivali unutrašnji život crnogorske vojske nije bilo riječi o vojničkoj ishrani. Običan crnogorski vojnik koji je polazio regrutska vježbanja bio je izložen teškim fizičkim naporima, što je iziskivalo veći unos kalorija. Vojne starješine znale su da u modernom ratovanju, moral vojnika umnogome zavisi od njegove ishrane. Dnevni meni crnogorskog redova nije bio savršen, ali se ministarstvo trudilo da polaznici vojnih vježbi ne budu gladni. Jedan vojnik u mirnodopskoj situaciji, imao bi za jedan dan sledovanje sačinjeno od: 250gr hleba, 300gr freškog mesa, 140gr pašte, 150gr oriza, 30gr masti, 10gr kafe, 10gr šećera, 10gr luka, 10gr brašna i 10gr soli.⁹⁴ Kada su bili posni dani, dnevno sledovanje crnogorskog vojnika izgledalo je ovako: 250gr hleba, 400gr pasulja, 180gr pašte, 200gr oriza, 10gr kafe, 15gr šećera, 10gr luka, 10gr brašna, 10gr soli. U ratnoj situaciji propisi su bili malo drugačiji. Vojnika je tada dnevno sledovalo: 750gr hleba, 500gr mesa, 100gr oriza, 10gr soli.⁹⁵ Praksa je međutim često odudarala od propisa. Ivo Đurišić je prilikom posjete vojničkoj kuhinji na Cetinju zapazio: „Pri probanju rekrutske hrane primijetilo se da ona nije dovoljno ukusna i hranjlija. U većini

---

⁹² DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, 9. jul 1911.

⁹³ DACG, MV, AIO, 1911, f. 1, Reg. br. 1530, O. br. 363, 16. mart.

⁹⁴ DACG, MV, Adm. ods, 1912, f. 11, Br. reg. 2528, Br. O. 707, 26. april.

⁹⁵ DACG, Adm. ods, 1912, f. 12, Br. reg. 5438, Br. O. 1682, 17. septembar.

slučajeva supa nije bila dovoljno jaka... Porcije mesa rezale su se sasvijem nejednako; uz lijepe i po kakvoći i po količini mesa porcije, mogle su se viđeti i porcije sasvim male količine, a također bilo je i porcija, koje su se sastojale iz same kosti i loja...za nemarno uređenje ishrane vojnika, prema krivcima će se najstrožije postupiti“.⁹⁶

Veoma bitan segment unutrašnjeg života u vojsci, bila je ljekarska briga oko regruta i oficira. Nepovoljni materijalni uslovi, često i loše higijenske prilike, oskudica u ljekarskom i sanitetskom osoblju, medicinskim instrumentima i lijekovima, uslovljali su da stanje zdravlja Crnogoraca i vojnika nije bilo na viskom stepenu. Gotovo do uvođenja sanitetske službe, pod vojnom bolnicom podrazumijevali su se ljekarski pregledi i liječenje lakših oboljenja regruta i pitomaca. Vojni sanitet bio je na posljednjem mjestu u crnogorskoj vojsci – bez bolničke zgrade, opreme, kadra i pomoćnog osoblja.⁹⁷ U nastojanju da osavremene vojsku, vojne vlasti su počele da organizuju kurseve za medicinske pomoćnike, koji su nakon kratkog školovanja proizvedeni u činove desetara, poluvodnika i vodnika. Do 1910. godine u Crnoj Gori bilo je 44 sanitetska podoficira.⁹⁸ U reorganizacijskom vojnom projektu, pored organizacije ostalih službi, predviđeno je i uvođenje sanitetske službe, koja je stupila na snagu novom formacijom vojske iz 1910. godine.⁹⁹ Maja iste godine određeni su ljekarski pomoćnici za sve četiri divizije. Pri komandi Prve divizije postavljen je Joko Perazić, pri komandi Druge Vuko Popović, Treće – Jovan Petanović i Četvrte – Stevan Bulatović.¹⁰⁰ Budući da su

---

⁹⁶ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, 15. jul 1911, str. 14.

⁹⁷ Babić Branko, *Crnogorska vojska 1878–1912. godine* (feljton), Pobjeda, 24. septembar 1979. str. 16.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ DACG, MV, OO, 1910, f. 20, R. br. 1725, O br. 504, 4. maj.

¹⁰⁰ DACG, MV, OO, 1910, f. 20, R. br. 1839, O. br. 541, 14. maj.

ovo bili počeci uspostavljanja vojnog saniteta, Ministarstvo vojno nije imalo dovoljno školovanih ljekara koje bi imenovalo pri divizijskim komandama za glavne ljekare, te je stoga umoljavalo Ministarstvo unutrašnjih djela, da državni ljekari koji se nalaze u gradovima gdje su smještene divizijske komande, posjećuju i liječe regrute kojima je to potrebno, a vojska će im za to u ime naknade isplaćivati 60 perpera mjesečno.¹⁰¹ Za prvog vojnog ljekara u Crnoj Gori pri Prvoj diviziji, postavljen je Milo Iličković. Njegov status bio je – vojni ljekar u rangu vojnograđanskog činovnika II klase.¹⁰² Vojne vlasti bile su senzitivne prema svojim oficirima. Zbog toga je odlučeno, da se njima i njihovim familjama pruža besplatna ljekarska pomoć od strane vojnih doktora, dok bi troškove za lijekove snosili sami oficiri.¹⁰³ Ovime su oficiri bili u znatno povoljnijem položaju od redova, jer bi obični vojnici van vojnih vježbanja, troškove liječenja snosili sami. Isto je važno i za pitomce vojničkih škola, perjanike, vojne muzikante i podoficire.¹⁰⁴ Same ljekarije bile su vrlo skupe. Ministarstvo vojno nije imalo svoju – državnu apoteku, već su ljekovi nabavljani u privatnim apotekama, gdje je njihova cijena bila viša za čak 75% od njihove namjenske cijene. Zbog toga je Milo Iličković predložio da se osnuje centralna apoteka, kako bi se čitava vojska snabdijevala jeftinije i lakše.¹⁰⁵ Nažalost, iz dokumenta gdje je doktor Iličković iznio svoj predlog ministru vojnom, ne možemo saznati kakva je odluka donešena, jer na njegovoj poleđini stoji zapisano „usmeno odgovorio“. Ljekari sanitetske službe nijesu samo obavljali standardne medicinske poslove, oni su često davali savjete na

---

¹⁰¹ DACG, MV, OO, 1910, f. 21, R. br. 2222, O. br. 689, 4. jun.

¹⁰² DACG, MV, OO, 1910, f. 21, R. br. 2971, O. br. 885, 5. jul.

¹⁰³ DACG, MV, Adm. ods, 1910, f. 22, R. br. 2420, Br. E. 1543, 12. jun.

¹⁰⁴ DACG, MV, AIO, 1911, f. 1, Br. reg. 690, Br. O. 449, 18. maj.

¹⁰⁵ DACG, MV, Adm. ods, 1911, f. 3, Br. Reg. 5546, Br. Ods. 2287, 1. septembar.

određena pitanja koja bi im stigla od strane nekog od vojnog osoblja. Jedan od najupečatljivijih dokumenata koji potvrđuje tadašnju crnogorsku svijest o higijeni svakako je dopis brigadira Milutina Nikolića, Ministarstvu vojnom u kome kaže: „Šef administrativnog Odsjeka g. Komandir Ljumović, preko telefona, naredio je por. Nikčeviću, da potpisati prizove zastupnika vojnog ljekara i pita ga, da li bi on imao što-god protivu i je li škodljivo po zdravlje, da vojnici sami peru svoju bjankariju u logor Kapino Polje, njega sam ispitao, i odgovorio je – Da to ne kvari, nego na protiv zdravije je za to što se vojnik može: češće prati i mijenjati svoje rublje. Povodom čega, mišljenja sam, a predhodno sam isto učinio, da se izdava dovoljna količina sapuna, pa da se vojnici sami peru, dok stanuju u logor...“¹⁰⁶

Praćenje unutrašnjeg života u crnogorskoj vojsci bilo bi nesuvislo bez pomena muslimana i njihovog položaja u njoj. Od Berlinskog kongresa, veliki broj muslimana dobio je status građana u Crnoj Gori, te ih je stoga sljedovala vojna obaveza. Oni koji nijesu htjeli „uzeti crnogorsko oružje“ plaćali su nizamiju, kako bi bili oslobođeni služenja vojnog roka. Ministarstvo vojno trudilo se da uredbama djelimično uvajači muslimane i Albance koji su živjeli na teritoriji Crne Gore. Formirani su muslimanski bataljoni, a vojne starješine mogle su da nose islamske insignije na svojoj uniformi. Država se trudila i da ispoštuje prava vojnika islamske vjeroispovjesti, tako što je dozvoljavala da u mirnodopskoj situaciji vojna lica nose crvene fesove sa crnogorskom uniformom, dok bi u slučaju rata, fesovi morali biti iste boje kao vojnička odora.¹⁰⁷ Zato je divizijskim komandama naručeno da trebaju sukna za izradu neophodnih vojničkih fesova. Da bi se ispoštovali vjerski praznici koje slave muslimani, kralj Nikola je odlučio da za vrijeme ramazana

---

¹⁰⁶ DACG, MV, Adm. ods, 1912, f. 8, Br. reg. 4429, Br. Ods. 1846, 4. jun.

¹⁰⁷ DACG, MV, Adm. ods, 1912, f. 7, Br. 1416, 1. maj.

svakodnevno ispaljuju po dvije topovske granate, u tu čast.¹⁰⁸ Često je i nekim istaknutim muslimanima dozvoljavano da im se sinovi oslobode vojne službe u toku vjerskih praznika – „Odži Šlakoviću i Selimu Boškoviću, Vaše sinove Smaila i Bećira, oslobodio sam za vrijeme ramazana i šest dana poslje. Brigadir Janko Vukotić“.¹⁰⁹ Ipak, nije sve teklo glatko između vojnika dvije religije. Iako su podgorički muslimani bili dosta lojalni Crnoj Gori, i čak ustrojeni u jedan bataljon, sa 6 četa, gdje je bilo 550 vojnika na čelu sa komandirovom Selimom Bibezićem, muslimanskim oficirama i barjaktarima dešavali su se manji incidenti prilikom naredbi Ministarstva vojnog da muslimani polaze podoficirske i oficirske kurseve. Brigadir Veliša Lazović, pisao je jednom prilikom ministru vojnom da je zajedno sa Bibezićem odabrao jedanaest pismenih muslimanskih mladića, koji bi pohađali podoficirsku i oficirsku školu, ali da su oni taj poziv odbili.¹¹⁰ Tada je naveo i da je u Podgoričkom batalionu bilo pet muslimanskih oficira, ali da su dvojica od njih napustili Crnu Goru, a da je treći prodao sve svoje imanje. Zato je ovaj bataljon ostao bez vojnog starješinstva, pa u njemu nema nikakvog reda. Lazović na kraju predlaže da se „batalion Podgorički stavi u četiri čete i da se u njemu postavi red a da se stave oficiri naši, jer ne zaslužuju da se više drže ovako po njihovoj volji, a oružje koje im je dato sve je upropašćeno zbog ne držanja“. Problema je bilo i sa Mrkojevićima. Oni su tražili da među njima ne bude ni vodnika, ni desetara, ni trubača pa ni oficira, kao i da vlasti ne skupljaju nizamiju, niti da redovi nesposobni za najteže fizičke napore idu u intendantsku službu.¹¹¹

¹⁰⁸ DACG, MV, AIO, f. 2, Br. R. 3283, Br. A. 1108, 12. avgust.

¹⁰⁹ DACG, MV, PO, 1911, f. 6, Br. Reg. 3315, Br. Ods. 633, 14. avgust.

¹¹⁰ DACG, MV, OO, 1910, f. 20, R. br. 65, 13. mart.

¹¹¹ Babić, Branko, *Crnogorska vojska 1878–1912. godine* (feljton), Pobjeda, 21. septembar 1979. str. 14.

U Mrkojevićima je bilo oko 300 muslimanskih obveznika, pa je Ministarstvo vojno vršilo stalne reorganizacije u tom bataljonu ne bi li uvojačilo vojnike islamske vjeroispovjesti.¹¹² I pored toga, problemi sa muslimanima iz okoline Bara nijesu nestali. Jovan Plamenac 11. novembra 1911. godine obavještava Ministarstvo vojno da su prilikom prepisa vojske, svi muslimani koji su prošli kroz „vojni stan“, pozvani da se upišu u aktivnu vojsku, prime oružje i prisajedine se četama u kojima je bilo pravoslavaca, ili ako neće da plate nizamiju.¹¹³ Plamenac ističe da su se svi dragovoljno primili vojničkih obaveza, pa su zbog toga upisani u vojničke knjižice. Onog trenutka kad im je izdata naredba da uzmu oružje, oni su to odbili, i na taj način izbjegli plaćanje nizamije. Zato je Ministar vojni zamoljen da donese rješenje o ovom slučaju. Ministarstvo je donijelo odluku da ti vojnici moraju plaćati vojnu taksu (nizamiju) ukoliko ne izvrše svoje obaveze, i da „ubuduće ostanu pod imovnom obavezom bez prava, da mogu na svoju molbu dobiti državno oružje. Za to, pak, što su obmanjivali vlasti govoreći, da će ostati pod ličnom obavezom a docnije to odbili i oružje ne primili, kaznite ih disciplinski globom ili zatvorom – po vašem nahodañju. Ministar Vojni, Brigadir, Serdar, J. Vukotić“¹¹⁴

Unutrašnji život crnogorske vojske nijesu zaobišle i neke nelegne radnje. Dešavalo se da neki vojnici zloupotrebljavaju svoj položaj. Iz jednog dopisa Ministra vojnog Komandiru Barskog bataljona Jovanu Plamencu od 17. avgusta 1911. godine, možemo zaključiti da je prema informacijama koje je posjedovalo Ministarstvo Unutrašnjih djela, 6 vojnika iz pomenutog

---

¹¹² DACG, MV, OO, 1910, f. 20, R. br. 1243, O. br. 333, 29. mart.

¹¹³ DACG, MV, Kabinet, 1911, f. 1, Br. reg. 7464, Br. kab. 474, 12. novembar.

¹¹⁴ DACG, MV, Kabinet, 1911, f. 2, Br. reg. 4841, Br. kab. 305, 12. novembar.

bataljona švercovalo duvan preko Kameničkog mosta.¹¹⁵ Ministar vojni tražio je najstrožije sankcionisanje ovih radnji. Veoma je zanimljiv još jedan dokument, koji nam govori o bavljenju politikom pojedinih oficira, što je u to vrijeme bilo striktno zabranjeno. Vršilac dužnosti komandira Kolašinske brigade M. Medenica, javio je Brigadiru Ivu Đuroviću: „Potpisatom čast je izvijestiti Vas G. Ministre ovim pismom povjerljive sadržine a u interesu naše službe i delikatnog oficirskog pozirskog poziva, da se od izvjesnog mi vremena među oficirima pojavila politička zlomisao, tako da su neki povrh svih pravila i obaveza oficirskih počeli se miješati u izborne agitacije, koje su se u pojedinim plemenima počele pojavljivati, na koju svrhu učinili su i pocijepanost među oficirima područne mi brigade, te se često sami odvajaju i nešto na svoju ruku rađe, što se kosi sa interesima postojećeg stanja u zemlji u kojemu Naš mudri Vlarar radi na opšte dobro svoga naroda i njegove zemlje... Gore pomenuti G. oficiri i barjaktari koliko mogu sa područnim mi i ispravnim oficirima saznati, dobivaju instrukcije od nekog snažnijeg van područne mi jedinice.“¹¹⁶ Medenica je zatražio od ministra da se oficiri kazne, time što bi im se oduzelo starješinstvo u bataljonima i četama, što bi spriječilo dalje „protiv pravilno jurenje kroz plemena“. Ivo Đurović je zatražio od komandira Mila Matanovića da detaljno ispita stvar, o čemu ga je ovaj izvijestio da je razgovarao sa optuženim oficirima i najoštrije osudio njihov rad i zaprijetio im kaznom.

Na kraju, ono što je najupečatljivije karakterisalo crnogorsku vojsku uoči Balkanskih ratova, jeste činjenica da je čak 10.109 najsposobnijih vojnih obveznika bilo na zaradi u inostranstvu.¹¹⁷

---

¹¹⁵ DACG, MV, PO, 1911, f. 6, Br. reg. 3395, Br. ods. 646, 18. avgust.

¹¹⁶ DACG, MV, Kabinet – povjerljivo, 1911, f. 3, Br. 30.

¹¹⁷ Babić Branko, *Crnogorska vojska – opšte karakteristike, organizacija i modernizacija*, str. 341.

Težak život u Crnoj Gori i nizak životni standard tjerali su najsposobnije mlade ljude da idu iz domovine. Ministarstvo vojno bilo je svjesno toga i nastojalo je da zaustavi odliv stanovništva, jer bi dosta budućih vojnika moglo ostati neobučeno za ratovanje. Iz dopisa ministra vojnog od 3. marta 1910. godine, koji je uputio svim brigadnim komandama, možemo vidjeti da su vojne vlasti obustavile izdavanje dozvola za polazak u inostranstvo svim vojnicima i mladićima starijim od deset godina.¹¹⁸ Ova odluka bila je plod naredbe Ministarstva vojnog, donešene godinu dana ranije kako bi se ograničio odlazak omladine van Crne Gore. Njome je izdato naređenje da se ni jedan crnogorski vojnik, bez obzira da li je ispunio vojnu obavezu ili ne, ne smije udaljiti van granica domovine više od dva mjeseca, bez dozvole vojnih vlasti.¹¹⁹

---

¹¹⁸ DACG, MV, OO, 1910, f. 20, R. br. 1056, O. br. 292, 3. mart.

¹¹⁹ DACG, MV, PO, 1911, f. 6, Br. ods. 934, br. reg. 4971, 22. novembar.